

MURÁNYI-GYŐRI GRÉTA

Településfejlesztési politika és vállalati felelősségvállalás az ingázás jelenségének tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1960 és 1980 között

A Kádár-korszak Szabolcs-Szatmár megyei ingázóinak kapcsán legtöbbször csak a távolsági ingázókra, a „fekete vonat” utasaira gondolunk, pedig a statisztikák azt bizonyítják, hogy a megye naponta bejáró munkásainak tömegei sem képviseltek kisebb nagyságrendet. A napi ingázók száma országosan 1960-ban 636 ezer főt tett ki, az 1970. évi népszámlálás alapján pedig 993 ezret.¹ Kizárólag a vizsgált térséget tekintve a hatvanas években ez a létszám Szabolcs-Szatmár megyében 17114 fő volt.² Emellett az összes eljáró keresők (17114 fő) közel 80%-a, körülbelül 15 ezer kereső volt megyén belüli ingázó.³ A hetvenes években ez az arány már 89,4%-ot tett ki, pontosan 38710 főt.⁴ 1980-ra ez a szám tovább emelkedett: amíg a lakóhelyén 182365 kereső dolgozott, addig a megyén belüli eljárók 66268 főt számláltak.⁵ 1990-re ez a szám átmenetileg csökkenő tendenciát mutatott, azonban még így is a naponta ingázó népesség összlétszámának (68267 fő) jelentős részét jelentették a megyei ingázók, több mint 90%-át, azaz 63094 főt.⁶ Habár a megyén belüli ingázók aránya a rendszerváltás hajnalán valamelyest csökkeni látszott, azonban még így is egy felülreprezentált társadalmi rétegről lehet beszélni.

¹ KSH 1977: 5.

² Uo.

³ KSH 1963: 9, 112, 113.

⁴ KSH 1977: 13.

⁵ KSH 1983a: 134.

⁶ KSH 1992: 128.

	1960	1970	1980	1990
Távolsági ingázók száma a megyében (fő)	2114	4590	7163	5173
Megyén belüli ingázók száma a megyében (fő)	15000	38710	66268	63094
Megyén belüli ingázók aránya a megye ingázóinak körében (%)	80%	89,4%	90%	90%
Megyén belüli ingázók száma országos szinten (fő)	636000	977000	1217000	1145581

1. táblázat: Ingázók aránya Szabolcs-Szatmár megyében és országos szinten 1960 és 1990 között⁷

A megyén belüli ingázás kapcsán azonban tanulmányomban a jelenséget más szempontból kívánom megközelíteni. Ez pedig nem más, mint a korszak településfejlesztési politikája. Az ingázásra ugyanis mint a korszak egyik legjelentősebb társadalmi problémájára a hatalomnak reagálnia kellett, már csak az ingázók mindennapi nehézségeinek enyhítése érdekében is. A településfejlesztési politika stratégiai jellemzőinek és megvalósulásának bemutatása fontos elem az ingázás történeti vizsgálatában, hiszen e politikai törekvések önmagukban is befolyásolták annak mértékét, irányát, az ingázók számának alakulását.

A tanulmány bemutatja a hazai településfejlesztési politika történeti vonulatait 1945 és 1990 között. A területi tervezés megyei viszonyait, illetve a megyén belüli ingázók számának növekedési tendenciáját figyelembe véve arra a kérdésre is választ keres, milyen reakciót váltott ki a megyei vezetés részéről az ingázás felerősödése, illetve milyen eredménnyel jártak az intézkedések. Habár a hatvanas években vette kezdetét, azonban csak a hetvenes évektől kezdve lettek kézzelfogható eredményei annak a folyamatnak, melynek célja azon nehézségek célzott kezelése volt, melyek az ingázók sajátos életformájából adódtak. Ennek a társadalmi problémának a megoldása az állami vezetés és a munkadó vállalatok felelőssége volt. Ennek következményét jelentette a vállalati felelősségvállalás hangsúlyozása a meghozott politikai intézkedéseken belül.

A kutatás során elsődleges forrásokként azok a levéltári anyagok és a megyei sajtóanyagok szolgálnak, amelyek beszámoltak az ingázás erősödésének mérséklése céljából tett intézkedésekről. Levéltári források tekintetében az MSZMP megyei bizottságának, valamint a Megyei Tanácsnak és a Végrehajtó Bizottságnak az iratanyaga ad információt a politikai döntésekről, azok megvalósulása pedig főként az olyan vállalatok iratanyagában érhetőek tetten, amelyek az ingázás legfontosabb célpontjait jelentették. Emellett a megyei napilap (*Kelet-Magyarország*) tudósításait is vizsgáltam, hogy miként számoltak be e döntések hatásáról, illetve következményeiről, végrehajtásukról. Módszertani

⁷ KSH 1983a: 8, 394; KSH 1994: 7.

tekintetben a kronológiai határok pontos meghatározása mellett az elemzendő források kiválasztásának módszere is lényeges volt, amely esetben a cél egy-egy településfejlesztési stratégia lényegének megragadása volt.

A településfejlesztés és regionális politika történeti áttekintése

Területfejlesztés 1945 és 1970 között

Határozott és kormányzati szinten elfogadott településfejlesztési koncepcióról 1945 előtt nem beszélhetünk. Habár az első világháború után merült fel erőteljesen a területi integritás védelme, azonban egészen 1932-ig csupán tudományos munkákban fogalmazódtak meg az ország- és területrendezés legfontosabb alap gondolatai.⁸ Magyary Zoltán⁹ munkássága abból a szempontból lényeges, hogy elsőként tekintette kormányzati feladatnak és funkciónak az ország- és területrendezés kérdését.¹⁰ 1932-ben, a hatalomra került Gömbös-kormány Nemzeti Munkatervében is megjelent egy egységes területi rendezés gondolata, ez azonban csak az 1937. évi VI. törvénycikkben öltött testet, ami már határozottan előírta az általános fejlesztési, területrendezési tervek kidolgozásának szükségességét.¹¹ Magyary Zoltán munkásságán túl Erdei Ferenc tevékenysége is jelentős volt a témában 1945 előtt (és után), habár *A magyar város* című (1939) korszakban közismert szociográfiai munkájában inkább társadalompolitikai kérdésekkel foglalkozott.¹²

A második világháborút követő időszak területrendezési terveit alapvetően a történelmi körülmények determinálták, kezdetben főként a fővárost megcélzó újjáépítési tervek, később pedig ipari régió- és városrendezési tervek születtek.¹³ A világháborút követően a területrendezési terveket illetően Bibó István neve említhető, akinek a nevéhez fűződött egy 1946-ban megfogalmazott közigazgatási reformjavaslat¹⁴ (mint a Nemzeti Parasztpárt hivatalos javaslata). Ez a tervezet előírta, hogy a meglévő közigazgatási

⁸ Rechnitzer 2004: 209–210; Hajdú 2001: 52.

⁹ Magyary Zoltán (1888–1945) egyetemi tanár, iskolateremtő tudós, köztisztviselő. A közigazgatás tudományának nemzetközi hírű művelője. A közigazgatás jogi, szervezési és társadalmi aspektusainak együttes vizsgálatára törekedett, alapítója volt a róla elnevezett közigazgatás-tudományi iskolának. Világszínvonalú tudományos iskolája elsősorban a modern igazgatástudományt, szervezéstudományt tekintette döntőnek a közigazgatás tudományos megítélésében. Elmélete szerint a közigazgatás megszervezése komplex tudást, tapasztalatokat igényel, ezért a társadalomtudomány több ágát is bevonta a közigazgatási jelenségek tudományos vizsgálatába, így pl. a közigazgatás-tudományokat, a pénzügytant, a szociográfus karakterű szociológiát és a történelemtudományt. (Magyary Zoltán munkásságáról lásd: Hajdú 1993, Pálné Kovács 2011.)

¹⁰ Rechnitzer 2004: 211.

¹¹ Rechnitzer–Smahó 2011: 374–375.

¹² Horváth 2011: 175–176.

¹³ Belényi 1996: 86.

¹⁴ Horváth 2011: 176–177.

egységek, a vármegyék helyett önkormányzati egységek kialakítása lenne célszerű, amelyek számos szempontból könnyebben kezelhetőek, egyszersmind elősegíthetnék a társadalmi fejlődést is. A politikai körülmények azonban nem tették lehetővé ennek a koncepciónak a megvalósulását.¹⁵

A fordulat éveit követően a területfejlesztési politika, illetve a településhálózat átalakítására vonatkozó átfogó terv kidolgozása az 1949-ben megalakult Területrendezési Intézet (TERINT) feladata volt, egészen 1951-es megszűnéséig.¹⁶ A TERINT a kezdetekben ipartelepítési kutatásokat végzett, 1949 decemberétől viszont közvetlenül az Országos Tervhivatal ellenőrzése alá került, ami által elvben megteremtődött a területi és gazdasági tervezés összhangja.¹⁷

A településfejlesztési politika fő feladataként egy, az ország egész területére, illetve a nagyobb régiókra kiterjedő nagyszabású urbanisztikai rendezési terv kidolgozása volt meghatározva, amely folyamat egybeesett az első ötéves terv előkészítő munkálatainak időszakával.¹⁸ Ebben a tervben, habár érintőlegesen a településfejlesztés irányelveit is hangsúlyozták, ezek valójában csupán pár odavetett megjegyzés erejéig szerepeltek. A tervben ugyanis nem csupán a legfontosabb gazdaságpolitikai célkitűzések érvényesültek, hanem annak hangsúlyozása is, hogy „a város és falu közötti különbségeket meg kell szüntetni, illetve meg kell teremteni annak gazdasági és társadalmi feltételeit”.¹⁹

Végül a központilag meghatározott településfejlesztési koncepció kidolgozására 1950 őszén került sor. Az ötvenes évek első felében, pontosabban 1952-ben viszont drasztikus változás történt a településfejlesztési politikában. A TERINT megszűnésével ugyanis egyértelművé vált, hogy az intézmény által képviselt úgynevezett urbanisztikai (a települések fejlesztésének és a területi tervezés fontosságának gondolatát magába foglaló) irányzat elvesztette dominanciáját a központi hatalom látószögéből. Az ország gazdasági vezetése ugyanis nem volt hajlandó anyagi és szellemi árat fizetni a településhálózat komplex fejlesztését illetően arra hivatkozva, hogy ez hátráltatná az ország előrehaladott iparosítási tendenciáját.²⁰ A településpolitikai gyakorlat alárendelt, egyoldalú függősége a gazdaságpolitikai célkitűzésektől egyértelművé vált, azonban ez nem érintett minden települést egyformán. Míg a főváros és a nehézipari, illetve bányászati központnak számító települések a beruházásoknak köszönhetően a rendszer nyertesei voltak, azonban a mezőgazdasági régiók és városok esetében a hatalmas méreteket öltő munkanélküliségnek köszönhetően megindult az elvándorlás, ezzel együtt pedig az ingázók száma is növekedett.²¹

Az ötvenes években az erőltetett iparosítás és az ideologikus politikai elképzelések jelentős mértékben meghatározták a települések helyzetét. A településpolitika – ami

¹⁵ Uo.

¹⁶ Rechnitzer 2004: 212.

¹⁷ Hajdú 1989: 96.

¹⁸ Belényi 1996: 87–88.

¹⁹ Berend 1985: 261.

²⁰ Belényi 1996: 102–103.

²¹ Uo.: 90–91.

kezdetben a radikális társadalomátalakítás egyik legfontosabb eszközének bizonyult – középpontjában az az állam állt, amely egymagában törekedett a regionális fejlődési folyamatok összességét kézben tartani. Az ötvenes évek erőltetett iparosítási programjának sok árnyoldala volt, azonban előnyös vonásokkal is rendelkezett, mint például Budapest centralizált szerepkörének csökkentése. Előbbiek közé tartozott többek között a nagyobb városok fejlesztését megcélzó abszolút koncentráció, aminek érdekes színtöltje volt az új városok létrehozása a semmiből, remek példája ennek a stratégiának többek között Sztálinváros létrejötte.²²

A településrendszerrel való komplex, tervszerű foglalkozás 1958-tól került vissza a napirendre, amikor is kormányhatározat született a regionális tervezés rendszeréről, ami már kiemelten fontosnak tartotta a fejlesztési javaslatok kidolgozását.²³ Az 1957 és 1961 közötti állapotvizsgálatok nyomán elindult az országos szintű településfejlesztési program tervezési szakasza.²⁴ A hatvanas évek eredménye volt az 1963-as *Országos Településhálózat-fejlesztési Tanulmányterv*, amely merőben új alapokra helyezte a településhálózat rendszerét, kijelölve annak fejlődési irányait és meghatározva funkcióját.²⁵ A tanulmányterv a többcentrumos regionális rendszer elvét szorgalmazta, ennek fényében az ország 9 régióra való felosztását Budapest, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr Szolnok, valamint Székesfehérvár és Nagykanizsa központokkal, valamint további 82 regionális alközponttal. A keretterv megszületését követően 1971 márciusában az Országgyűlés elfogadta az *Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptiót*.²⁶

Az ötvenes és hatvanas évek településfejlesztési politikájának eredménye kapcsán azonban nem csupán a centralizációs törekvések dominanciáját, hanem a folyamat által generált társadalmi hatásokat is hangsúlyozni kell, ami az alulurbanizáció jelenségének kialakulását eredményezte. Ezt a folyamatot járja körül Konrád György és Szelényi Iván *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* című tanulmányában.²⁷ Konrád és Szelényi érvelésében az erőltetett iparosítás állt a középpontban, ugyanis az *iparosodás* üteme jóval megelőzte a *városodás* ütemét, ezáltal a munkahelyek számának növekedése megelőzte a városi lakóhelyek számát, ami főként az infrastruktúra rovására történt meg.²⁸ Mindennek a legfőbb oka a szerzők szerint főként az erőltetett iparosítás, ehhez kapcsolódóan pedig azok a területfejlesztési alapelvek, amelyek felülírták a területi igényeket, és mindent alárendeltek a tervutasításos rendszernek.²⁹ A szerzők a fentiekén túl az ingázással mint a szocialista korszak egyik legalapvetőbb társadalmi problémájával kapcsolatban is tesznek megállapításokat. Érvelésükben az ingázó életforma – amelynek okaként szintén az alulurbanizációt jelölik meg – nem választás kérdése, hanem

²² Valuch 2001: 52–53.

²³ Kőszegfalvi 2009: 575.

²⁴ Perczel 1966: 83.

²⁵ Rechnitzer 2004: 214–215.

²⁶ Kőszegfalvi 2009: 576–577.

²⁷ Konrád–Szelényi 1971.

²⁸ Konrád–Szelényi 1971: 2.

²⁹ Uo.: 24–28.

egyfajta kényszerhelyzet, hiszen ennek az életformának a megválasztását a szocialista gazdaságpolitika „nem tette személyes fogyasztói döntésük tárgyává”.³⁰

Országos politikai célkitűzések és demográfiai tendenciák a 70-es években

Míg a településpolitika kezdetekben igen ambiciózus célokat képviselt, addig a hetvenes évek politikai stratégiájának megfogalmazásakor már valamennyire figyelembe vették a realitásokat, a népjólét, az infrastruktúra és a településfejlődés állandó kiszorítottságát.³¹ Ennek eredménye lett a végleges *Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció* (OTK),³² mely feladatául tűzte ki Budapest túlcentralizáltságának megszüntetését, egyben a fejlesztések súlypontját áttéve az Alföldre és Dél-Dunántúlra; valamint faluközpontok létesítését főként aprófalvas térségekben; továbbá a nagyközségek várossá fejlesztését városihiányos térségekben. Végül kialakításra került egy hierarchizált rendszer, melyben öt ellenpólus-nagyváros mellett alap-, közép- és felsőfokú ellátási területek létrehozása is kijelölésre került. A területi rendezés elve is szerepet kapott a tervben mint a területfejlesztés meghatározó eleme.³³

Habár a hetvenes évek településfejlesztési koncepciói által a falu és a város közelebb kerültek egymáshoz (a társadalmi kiegyenlítődés jegyében), azonban az életkörülmények terén ezek az elvek már nem érvényesültek.³⁴ Ezért a településfejlesztési politika egyik lényeges célja a községek népességmegtartó képességének erősítése és a falusi lakosság teljes társadalmi emancipációja volt.³⁵ Az irányítók azt az üzenetet próbálták közvetíteni a falusi lakosság irányába, hogy a társadalmi felemelkedés útja nem csupán az elvándorlásban rejlik, és „hogy a falu nem a múltból itt maradt, átmenetileg még létező településforma [...], hanem a fejlett szocialista társadalomba is beilleszthető”.³⁶ Valamint hogy „a népességmegtartó erő [...] rekompenzálhatja a kedvezőtlen anyagi feltételeket, a szolgáltatások hiányosságát, azaz elősegítheti az egyoldalú migrációs folyamatok lelassulását és esetleges megfordítását”.³⁷

A koncepció kidolgozói felismerték, hogy az ipartelepítés nem elegendő a területi egyenlőtlenségek mérséklésére. A folyamatos központosító törekvéseknek köszönhetően a kisebb települések népességmegtartó ereje tartósan negatív tendenciát mutatott a tárgyalt periódusban, szemben a korábban felvázolt célkitűzésekkel. Ennek egyik, a korszakban is nagy figyelmet kiváltó példája volt Gyűrűfű, egy 1974-ben teljesen elnéptelenedő baranyai aprófalú esete, amely jól illusztrálja az elvándorlási folyamat

³⁰ Uo.: 20.

³¹ Enyedi 1989: 62.

³² 1006/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat a területfejlesztés irányelveiről, 1007/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat az országos településhálózatfejlesztési koncepcióról. Törvények és rendeletek 1971: 544–551.

³³ Rechnitzer 2004: 215–216.

³⁴ Enyedi 1985: 18–19.

³⁵ Enyedi 1985: 21.

³⁶ Uo.

³⁷ Bóhm 1982: 134.

nagyságrendjét.³⁸ Ez az eset országos fogalommá tudott válni, bár itt az elnéptelenedés háttérében más okok (is) álltak, mint általában, hiszen az elvándorlás egyfajta kollektív döntés eredménye volt.³⁹ Gyűrűfű példája persze rávilágít számos, az elvándorlással kapcsolatos általános ok-okozati összefüggésre: az építési engedélyek körüli adminisztratív nehézségek; az egyes kistelepülésre erőltetett „szerep nélküli” pozíció és az abból eredő hátrányos megkülönböztetés; valamint a *központosítás/körzetesítés* kérdése annak minden következményével, főképpen az iskolák és egyéb intézmények felszámolásával együtt.⁴⁰ Hasonló jelenség hatására sok más település esetében is elvándorlásra kényszerült a falvak elitje és középrétege, ezzel elindítva az adott települést az elnéptelenedéshez vezető úton.⁴¹

Mivel az előzetes várakozásokkal ellentétben egyes aprófalvak nem néptelenedtek el teljesen, új lakóik (főként a kedvező ingatlanáraknak köszönhetően) szakmunkások, napszámosok lettek. Ez a folyamat a gettósodó aprófalvak megjelenéséhez vezetett. Ezenfelül azok az intézkedések is az OTK előzményeinek tekinthetők, amelyek a szegénység felszámolására irányultak. Ezen intézkedések egy része a cigánytelepek felszámolására irányult. Kemény István 1971-es országos vizsgálata⁴² azt mutatta ki, hogy a községekben élő roma közösség több mint 68%-a telepeken élt. E telepek felszámolásáért tett intézkedések hatása, azaz a roma családok beköltöztetése a falvakba, rövid időn belül társadalmi feszültséget generált. Ennek is köszönhető tehát a szegregáció ezen új formájának, a gettósodó aprófalvaknak a megjelenése.⁴³ A fejlesztési elképzelések korántsem tudták megvalósítani a célkitűzéseket, hiszen nem sikerült a főváros centralizált szerepkörének mérséklése, illetve súlyos ellentét alakult ki a kiemelt szerepkörrel rendelkező és a hátrányos helyzetben lévő települések között.⁴⁴

Az OTK eredményeinek visszasságaira helyezte a hangsúlyt Szelényi Iván is, aki 1973-ban a településfejlesztési koncepcióból adódó társadalmi egyenlőtlenségeket vizsgálva dolgozta ki a faluosztály (településosztály) elméletét mint egyfajta kísérletet arra vonatkozóan, hogy „a többlettermék-elvonás és a nemzetijövedelem-újrafelosztás rendszerében a különböző települések milyen helyzetet foglalnak el”.⁴⁵

Ennek jelentősége abban rejlett, hogy képes volt modellezni a településeken a hatvanas és hetvenes években végbement társadalmi folyamatokat.⁴⁶ Szelényi hipotézisének alapja, hogy a centralizációs törekvések, azaz a településfejlesztési és munkahelyteremtési újraelosztás, nem csupán azt a nemzeti jövedelmet vonták el a településektől, ami bekerült az állami költségvetésbe, hanem egyúttal újraértékelődött az állampolgárok

³⁸ Valuch 2001: 56. Gyűrűfű elnéptelenedése körülményeinek értelmezése kapcsán lásd: Majtényi 2019.

³⁹ Farkas 2017: 132.

⁴⁰ Havas–Schiffer 1983: 28–30.

⁴¹ Andorka 2006: 391.

⁴² Kemény 1974.

⁴³ Virág 2008: 17.

⁴⁴ Rechnitzer–Smahó 2011: 381–382.

⁴⁵ Szelényi 1990: 159.

⁴⁶ Valuch 2001: 56, 58.

kezében lévő nemzeti vagyon is.⁴⁷ Emellett az ingatlanpiac és a munkaerőpiac feltételei is átalakultak. Előbbi esetben megfigyelhető volt, hogy amíg kiemelt településeken felértékelődött az ingatlan, addig a kevésbé kiemelt településeken épp az ellenkezője történt; a munkaerőpiac szempontjából pedig a fejlődő településeken jelentősen megnőtt a munkaerő iránti kereslet, míg máshol a hasonlóan képzettek iránt megszűnt. Ennek a folyamatnak volt köszönhető, hogy a települési hierarchia két végpontja között áthidalhatatlan szakadék alakult ki. „Akinek jó helyen van, annak adatik, akinek rossz helyen van attól elvétetik”⁴⁸ – írta találoán Szelényi.

A hierarchiát alkotó településosztályok meghatározását számos tényező befolyásolta, főként a települések jogi státusza, valamint a települések *osztályjellege*, ami voltaképpen azt jelentette, hogy „egy-egy *településosztály* a társadalmi előnyök, illetve hátrányok felhalmozódásának meghatározott módszere”.⁴⁹ Szelényi elmélete szerint a településhierarchiában a falvak, kisebb települések és a városok osztálya külön tipológiát alkotott. A falvakon belül a szerző öt osztályt különböztet meg: (1) a *sorvadó tanyákat és falvakat*, amely települések kétségtelenül az újraelosztás rendszerének teljes köréből kimaradt térségek. Ezt a kategóriát követték (2) azok a folyamatosan *hanyagolt falvak*, amely községeket a rendszer még élni hagyta, azonban az elvándorlás így is jelentős mértékű volt, különösen a helyi társadalom felsőbb rétegei szempontjából kedvezőbb helyzetben lévő települések irányába. Az eddig említett településosztályokra a csonka társadalom volt jellemző. A következő kategóriát (3) a *stagnáló falvak* jelentették, amely települések – köszönhetően a megfelelő munkalehetőségeknek – nem lettek igazán vesztesei az elvándorlásnak; rendelkezésre álló fejlesztési alapjuknak köszönhetően, ami átlagosan évente 150-200 ezer forintot jelentett, pedig kommunális, infrastrukturális fejlesztések is kivitelezhetőek voltak. A falvak tipizálásának utolsó kategóriái (4) a *fejlődő*, illetve (5) a gyorsabb ütemű fejlődést produkáló, *városiasodó falvak* voltak. Utóbbi települések voltak a centralizációs folyamatok igazi nyertesei, hiszen kiemelkedő mértékben részesültek a nemzeti jövedelemből, ezáltal infrastrukturális, gazdasági fejlődésük figyelemreméltó volt. Ebbe a kategóriába 150-200 község volt sorolható, főként járási székhelyek, de egyéb települések is. A falvakkal ellentétben a városok tipizálása már nem volt ennyire összetett. A *Város I.* kategóriában azok a városok tartoztak, amelyek még szerényebb körülmények között élvezhettek bizonyos előnyöket. Alapvetően nem új városok, nem megyeszékhelyek tartoztak ebbe a körbe, és nem is az erős gazdasági bázissal rendelkezők, hanem olyan települések, amelyek a világháborút követően főként politikai-ideológiai okokból kifolyólag háttérbe szorultak (pl. Pápa, Kalocsa). Velük ellentétben a *Város II.* kategória birtokosai, vagyis a nagyobb városok és megyeszékhelyek voltak a politikai döntéshozatal abszolút kedvezményezettjei. A szerző tipológiai rendszerében végül külön kategóriában sorolta magát a fővárost.⁵⁰ Habár kétségtelen, hogy a településrendszerben lezajló folyamatokra érzékletesen rámutat ez az elmélet,

⁴⁷ Juhász 1988: 8.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Szelényi 1990: 159. Kiemelés – M.-Gy. G.

⁵⁰ Szelényi 1990: 160–163.

viszont az olyan jelenségeket, mint például az ingázás vagy annak mértéke, nem vette figyelembe.⁵¹

Településfejlesztési törekvések a nyolcvanas évektől a rendszerváltásig

Az 1971-ben megszületett Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió hiányosságai, negatív következményei már a hetvenes évek második felétől megmutatkoztak, bebizonyítva, hogy a megfogalmazott elképzelések nem alkalmasak sem a települések közötti feszültségek, sem a területi egyenlőtlenségek enyhítésére.⁵² Az OTK nemcsak a politikai rendszer diszfunkcióira mutatott rá, hanem a területi rendezés eddigi gyakorlatának hiányosságaira is.⁵³ Ennek a folyamatnak köszönhető a településfejlesztési politika utolsó nekifutási kísérlete, melynek első állomása főként az 1983-as miniszteri utasítás volt (7/1983. ÉVM), ami tulajdonképpen megszüntette a területi tervezés korábbi merev rendszerét.⁵⁴

A rendszerváltás előtti utolsó jelentős településfejlesztési koncepció a korábbi OTK módosításához kötődik 1985-ből. Az Országgyűlés 12/1980-85. számú határozatában módosította a korábbi érvényben lévő településfejlesztési koncepciót.⁵⁵ A határozat legfontosabb pontjai közé tartozott az arra való törekvés, hogy az urbanizáció súlypontjai a közepes méretű és kisvárosok legyenek, a nagyobb városok ezzel szemben ne növekedjenek extenzív módon. Emellett fontos része volt a módosító határozatnak annak megállapítása, miszerint az alapfokú oktatást helyi szinten, kis távolságban; a középfokú oktatást nagyobb városokban; a felsőfokú oktatás feltételeit pedig a fővárosban és a megyeszékhelyeken kell megteremteni. Továbbá a kedvezőtlen adottságú és aprófalvas térségeket kiemelten fejlesztendőként jelölték meg.⁵⁶

A korábbi településfejlesztési modell belső kritikája tehát erőteljesen jelen volt a hetvenes-nyolcvanas években, és ennek születtek is szemmel látható eredményei, azonban egyrészt az egyenlőtlen helyi és országos politika, másrészt a nyolcvanas évek egyre fokozódó finánciális problémái és pénzügyi válságai miatt nem kerülhetett sor radikálisabb változásokra.⁵⁷ Habár a szocialista településfejlesztési politika előnyeként tartható számon a megyeszékhelyek és egyéb regionális központok megerősödése, azonban a területi egyenlőtlenség leküzdésében nem sikerült maradandó változást elérni, hiszen ezek a területi aránytalanságok a szocialista rendszer összeomlását követően ismételt, gyakran még erőteljesebben láthatóvá váltak.⁵⁸

⁵¹ Valuch 2001: 58.

⁵² Kőszegfalvi 1994: 50.

⁵³ Rechnitzer–Smahó 2011: 385–386.

⁵⁴ Tanácsok Közlönye 1983/18. 560–571. Az építésügyi és városfejlesztési miniszter 7/1983. (Ép. Ért.23.) ÉVM számú utasítása a területrendezési tervek elkészítésének, jóváhagyásának, karbantartásának és módosításának rendjéről.

⁵⁵ Az Országgyűlés 12/1980–1985. számú határozata a terület és településfejlesztés hosszú távú feladatairól. Törvények és rendeletek 1985: 93–94.

⁵⁶ Rechnitzer–Smahó 2011: 385–386.

⁵⁷ Feitl 2011: 381.

⁵⁸ Valuch 2001: 58., Rechnitzer–Smahó 2011: 389.

A településfejlesztés megyei aspektusai az országos politikai döntések tükrében

A megyei politika jellegzetességei

Az országos szintű regionális politika sajátosságainak összefoglalását követően érdemes megvizsgálni Szabolcs-Szatmár megye legalapvetőbb, a terület- és településfejlesztés kiindulási pontjait képező politikai és demográfiai jellegzetességeit is. A hetvenes éveket megelőzően nem született egységes tervzet, ami összefoglalta volna a megye legfontosabb településfejlesztési feladatait, habár születtek a művelődéspolitikát, az egészségügyet, illetve a lakásproblémát érintő döntések. Az egységes megyei településfejlesztés jellegzetességeinek vizsgálatát illetően a hetvenes évek elején, illetve a nyolcvanas évek közepén (a korábbi településfejlesztési koncepció 1985-ös módosítása kapcsán) született két mérvadó koncepció, amelyek alapján kirajzolódnak a megyei politika legfőbb prioritásai.

A hetvenes évek településfejlesztési politikája, illetve az OTK a megyei politikai döntésekre is hatással volt. A helyi vezetés legfontosabb célkitűzése a településhálózat korszerűsítése volt (az OTK által hirdetett életkörülmény-kiegyenlítődés jegyében), illetve hogy egyes területek foglalkoztatottsági, termelékenységi és ellátási színvonalának közelítése mérsékelje az egyes területek népességének anyagi, kulturális színvonalában meglévő különbségeket. A hetvenes évek megyei településfejlesztésének elindítása az 1972. március 3-án a megyei tanács által elfogadott határozathoz kötődik, mely előírta az 1970 és 2000 közötti elérendő fejlesztéseket a területen, és ami 231 községet és várost érintett a megyében.⁵⁹ A határozat célja az volt, hogy a megye minden lakosa számára azonos lehetőségek legyen elérhetőek, és hogy senkit se érhesen hátrány területi eltérés miatt. Az előírások kiterjedtek a vízellátás és csatornázás fejlesztésére, a lakáshelyzet, a művelődési és egészségügyi ellátás, valamint a közúthálózat korszerűsítésére.⁶⁰ A nyolcvanas évek stratégiáját illetően az alapvető prioritások nem változtak a koncepcióban, azonban a foglalkoztatási feszültségek mérséklése mellett egy hatékonyabb iparszerkezetet is ambicionáltak a döntéshozók, illetve olyan megyei beruházások támogatását, amelyek megfeleltek volna a hosszú távú stratégiai feladatoknak.⁶¹ Összességében megállapítható, hogy a településfejlesztési törekvések alapvetően egységesek voltak, azonban nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a területi egyenlőtlenség, illetve az ország más megyéihez való felzárkózás gondolata alapján véve determinálta a megyei területfejlesztési politikát.

⁵⁹ Czibalmos 1972: 7.

⁶⁰ Uo.: 1–12.

⁶¹ Szabolcs-Szatmár megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú feladatai, 1986. március 11., 24–27. MNL SZSZBML XXIII. 2., 143. k.

Településfejlesztési törekvések és a vállalati felelősségvállalás a megyében

A településfejlesztési törekvéseket illetően kifejezetten fontos hangsúlyozni a *vállalati felelősségvállalás* fogalmát, ami a településfejlesztés keretein belül valamennyi megszületett törvény, illetve határozat esetében hangsúlyossá vált. A vállalati tevékenységet illetően az általános érvényű jelenségek, illetve a speciális vállalati területek és törekvések egyaránt meghatározóak voltak. Jelen fejezetben a megyei vállalatok közül elsősorban – mások mellett – a *Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat (SZÁÉV)* tevékenysége fontos, amely számos intézményt fenntartott a térségben, valamint szállásokat és munkásszállókat is bérelt szerte a megyében. Főként a vállalat szociálpolitikai/településfejlesztési stratégiájának legfontosabb pontjait vizsgálom meg. A SZÁÉV 1949-től kezdve a megye gazdasági életének fontos részét képezte, *dolgozók több mint kétharmada pedig ingázó volt*. A vállalat már a kezdetektől megfogalmazott szociálpolitikai célkitűzéseket, ebbéli tevékenységi szintje pedig sokrétű volt, összhangban a politikai vezetés által előírt intézkedésekkel.

A megyei vállalatok mellett az országos vállalatok tevékenysége is rendkívül fontos volt a megye életében. Különösképpen igaz volt ez a hatvanas évektől kezdve, köszönhetően az 1950-es évek második felében megváltozott országos településfejlesztési koncepciónak, melynek középpontjában a Rákosi-rendszer által képviselt erőltetett iparosítási program, illetve a II. hároméves terv felülvizsgálata állt.⁶² Ennek a folyamatnak köszönhető a *Taurus Gumigyár*⁶³ megjelenése a megyében. A Taurus szociálpolitika stratégiájában a korszakban végig kiemelt szerepet játszott a kihelyezett nyíregyházi üzem ingázó munkásai érdekeinek figyelembevétele.⁶⁴

A későbbiekben a vidéki ipartelepítés gondolta továbbra is terítéken volt, az érintett városok száma pedig folyamatosan bővült. Ennek eredményeképpen a megyeszékhelyek mellett kisebb városok is fontos gazdaságstratégiai célpontoknak minősültek. Ennek következményeképpen a megye esetében is kisebb-nagyobb vállalatok vetették meg a lábukat több településen. Jelen esetben a hetvenes években Mátészalkán megjelenő Magyar Optikai Művek (MOM) tevékenységére helyeztek hangsúlyt, ami a Taurus mellett ugyancsak fontos ingázási csomópont volt.⁶⁵

A MOM megjelenése a településen a hetvenes évek hosszú távú településfejlesztési koncepciójával összhangban történt az 1971 és 1975 közötti időszakban.⁶⁶ A településfejlesztési politikában a hetvenes évektől éreztette hatását az ingázás jelensége a politikai döntéshozatal számos területén, a vállalati felelősségvállalás hangsúlyozásával, a művelődéspolitikától a közlekedéspolitikán át a lakásépítési programokig.

⁶² Germuska 2012: 55–56.

⁶³ A gumigyár 1963-ban vette fel az Országos Gumiipari Vállalat, 1973-ban pedig a Taurus Gumiipari Vállalat nevet.

⁶⁴ Taurus kihelyezett üzemegységek Nyíregyháza mellett Szegeden és Vácon is működtek.

⁶⁵ Tatai 1981: 178. Az 1970-es években Mátészalka mellett az ország számos pontján létesített kihelyezett üzemegységet a MOM: Dunaújvárosban, Zalaegerszegen és Komlóban is. 1975-re a vállalat vidéki üzemegységeiben dolgozók száma 2200 fő volt. Imre et al. 2015: 20.

⁶⁶ Imre et al. 2015: 19.

Művelődés

A hivatalos politikai felfogás a művelődéspolitika kapcsán az ingázók körét is igyekezett bevonni a „szocialista kultúrába”. E folyamatnak egyrészt célja volt az iskolázottsági mutatók javítása, másrészt *a kultúra és az ember közötti szorosabb kapcsolat kialakítása*.⁶⁷ A valóságban azonban az érintettek nagy része egyáltalán nem volt befogadó, hiszen a bejáró munkások egyáltalán nem voltak fogékonyak arra, hogy maguk is részesei legyenek ilyen akcióknak. Ezt a tényt többek között munkásszállásokról szóló tanulmányok is igazolják, hiszen a munkásszállások lakóinak érdeklődését nem keltették fel a kulturális programok. Ráadásul e programok esetében nem csupán a nevelő szándék, de a kulturált szórakozás sem volt biztosítható.⁶⁸ Lényegében egy kettős struktúra megléte fedezhető fel a településfejlesztési politika e területén: habár a valóság negatív képet festett, a politikai vezetés és a hivatalos sajtó igyekezett egy olyan közművelődési struktúrát kialakítani, melynek alapját a valóságtól eltérő eszményi kép szolgáltatta. E fejezet célja ennek a közművelődési stratégiának bemutatása a megyén belüli ingázókra vonatkozóan.

A távolsági ingázás és a művelődés összefüggései már az 1960-as évek közepétől szerepeltek a megyei vezetés napirendjén. Erre példa egy 1964-es jelentés, amiben szerepelt egyrészt levelező, esti iskolák létrehozásának terve, másrészt a MÁV részéről kultúrkocsik kialakítása.⁶⁹ A kérdés a szélesebb nyilvánosságban is megjelent, ahol a távolsági ingázók ügye mellett a megyén belüli ingázók helyzete is felületet kapott. Egyrészt Záhonyban született jelentős eredmény, ahol a sajtó már 1965-ban beszámolt bizonyos lépésekről.⁷⁰ A határ menti település már a kezdetektől fogva aktívan kivette a részét a bejáró munkások számára szervezett kulturális rendezvényekből. Ennek jegyében a hatvanas évek második felétől rendszeresen szerveztek várótermekben kulturális programokat, elsősorban könyvkölcsönzés, különféle ismeretterjesztő programok, „gördülő kulturális vagonok” formájában.⁷¹ A filmvetítések is népszerű programnak számítottak a váróteremben várakozó tömeg számára, ami havonta 1000-1200 várakozó munkás számára jelentett kikapcsolódást.⁷² A vetítések alkalmával általában ismeretterjesztő, valamint balesetvédelmi és egészségügyi felvilágosító filmeket, valamint ipari tévékamerák felszerelésével helyi műsorokat mutattak be a közönségnek. A rendszeres vetítések mellett állomási könyvtár is működött a településen.⁷³ A továbbiakban az ügy még

⁶⁷ Bartha 2009: 163.

⁶⁸ Kohut 2010: 74.

⁶⁹ Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyében végzett brigádvizsgálatról, 1964. március 9. 26. MNL SZSZBML XXXV. 31., 49. d., 26. ő. e.

⁷⁰ Kelet-Magyarország 1965. december 3. 3., 1966. október 28. 1.

⁷¹ A MÁV már évekkel korábban is kísérletezett kulturális vagonok üzembe helyezésével, kialakításával, azonban Záhony esetében csak 1969-ben merült fel ennek lehetősége. Tervbe vették olyan vagonok kialakítását is, amelyek képzőművészeti kiállítások helyszínül szolgáltak volna. Kelet-Magyarország 1969. augusztus 8. 3.

⁷² A filmvetítések népszerűsége töretlennek tűnt 1968-tól kezdve. 1969-ben már több mint tizennégyezer munkás számára jelentett kikapcsolódást az évi 45 filmvetítés. Kelet-Magyarország 1970. január 15. 8.

⁷³ Kelet-Magyarország 1968. március 31. 4., 1971. június 30. 5.

nagyobb nyilvánosságot kapott a megyei napilapban. Olyan eseményekről is beszámolt a sajtó, amelyek Záhonyon kívül szerveződtek: kísérleti szórakoztató kultúrprogram *Szombat esti beszélgetések* címmel Vaján, mozgó könyvkölcsönzés Mátészalkán.⁷⁴

A hetvenes évektől azonban más területen is jelentős változások történtek az ingázók ügyében, aminek háttérben főként intézményi jellegű átalakulások, másrészt politikai döntések sorozata állt. Ennek a folyamatnak fontos eleme volt a Megyei Tanács alá tartozó *Közművelődési Bizottság*, amely 1974-ben vált ki az *Oktatási, Közművelődési és Ifjúságpolitikai Bizottságból*, és ténylegesen 1975-től kezdte meg működését.⁷⁵ A bizottság támogató, koordinációs és ellenőrző tevékenységet látott el, feladatköre kiterjedt a felnőttoktatás ügyére, az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók, valamint a bejáró munkások kulturális helyzetének kezelésére. Ezenfelül az MSZMP KB 1974-es határozata tekinthető mérvadónak, amely hangsúlyozta azt a célkitűzést, hogy „a művészeti értékek a nagyközönséghez valóban eljussanak, [...] a szocialista világnézetet és erkölcsöt formáló művek a köztudat részévé váljanak”.⁷⁶ A politikai döntéshozatali folyamat végeredménye viszont az 1976-os közművelődési törvény lett, amely az állami szervek, a társadalmi szervezetek, a vállalatok és a szövetkezetek közös feladataként jelölte meg az úgynevezett „közművelődésben hátrányos helyzetű dolgozók”, tehát a tanyákon élők, a munkásszállások lakói, illetve a bejáró munkások művelődésének elősegítését.⁷⁷ A közművelődési törvény megszületése és végrehajtása a politikai vezetés számára kiemelten fontos volt. A megfelelő intézkedések meglétének utólagos ellenőrzése gyakori jelenségnek számított, különösen a hetvenes évek második felében. Az ellenőrzések alkalmával nem csupán a megfelelő intézményi háttér kialakítása volt fontos szempont, hanem a vállalati vezetés lojalitása, valamint a megszervezett kulturális rendezvények minősége, illetve mennyisége is.⁷⁸

A közművelődési törvényben foglaltak végrehajtásának első számú előfeltétele volt egy megfelelő intézményi háttér kialakítása. A vállalatokat a törvényben foglaltak értelmében kötelezték, hogy ún. *Művelődési Bizottságokat hozzanak létre*.⁷⁹ Ezek a bizottságok közvetlenül a vállalati szakszervezeti bizottság és a gazdasági vezetés alá rendelt koordinációs feladatokat ellátó egységek voltak. Kezdetben ötven kiemelt vállalat esetében kezdtek meg tevékenységüket, azonban ez a kör a későbbiekben kibővült. Az Országos Közművelődési Tanács és a Szakszervezetek Országos Tanácsa által e tárgyban közösen jegyzett határozat ennek értelmében 1977 végéig szükségesnek ítélte további bizottságok

⁷⁴ Kelet-Magyarország 1970. szeptember 23. 3., 1975. április 11. 5.

⁷⁵ Beszámoló a Közművelődési Bizottság tevékenységéről 1978. június 8. 3. MNL SZSZBML XXIII. 1., 24. k.

⁷⁶ Valuch 2006: 613.

⁷⁷ 1976. évi V. törvény a közművelődésről. Törvények és rendeletek 1976: 46–54.

⁷⁸ Szabolcs-Szatmár Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság: Vizsgálati program a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény végrehajtásának ellenőrzése a gazdálkodó szerveknél című vizsgálatához, 1978. július 14. 1. MNL SZSZBML XXIX. 116., 220. d.

⁷⁹ Az Országos Közművelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnöksége 25.002./1976. (VI.22.) számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről. Művelődésügyi Közlöny 1976. szeptember 3. 705.

megalakítását a további vállalatok esetében is.⁸⁰ A bizottság tevékenysége és hatásköre széles körű volt, kiterjedt a felnőttoktatás, illetve a munkahelyi művelődés koordinálására, a szocialista brigádok művelődési tevékenységének támogatására, műveltségi programok szervezésére. A vállalatnál és a hozzá tartozó intézményekben (például a munkásszállásokon) zajló közművelődési tevékenység támogatásán túl voltak egyéb hatáskörei is. Kiemelten fontos feladata volt az ifjúság kulturális lehetőségeinek fejlesztése mellett színházi előadásokon, illetve hangversenyeken való részvétel lehetőségének megteremtése, valamint a könyvtári tevékenység, a könyvkölcsönzés lehetőségének folyamatos biztosítása.⁸¹

A megfelelő intézményi keret megteremtése mellett olyan újszerű programok és lehetőségek jelentek meg, amelyek teljes mértékben megfeleltek a hivatalos politikai direktívának. Ennek egyik megnyilvánulása volt többek között a *bejárók klubjának* alapítása, ami számos vállalatnál megfigyelhető volt.⁸² A MOM mátészalkai üzeme is kialakított efféle dolgozói részére. Habár a fővárosi székhellyel rendelkező MOM Művelődési Központ jelentette a vállalat közművelődési tevékenységének elsődleges bázisát, azonban a vállalat számára a megyében dolgozó bejáró munkások helyzete is kiemelten fontos volt. Az új közművelődési irányvonal a vállalat életére is nagy hatással volt, ennek alapjait egy 1974-ben megjelent cikk vázolta fel: egy úgynevezett „kultúrkombinát” kialakítása volt a cél a munkások számára, melynek részét képezte a mozi, a bejáró dolgozók pihenőhelye és egy klubhelyiség.⁸³ Az 1970-es években tehát, mint ahogy az idézett cikkből is kiderül, nagy gondot fordítottak a bejáró munkásréteg igényeinek kielégítésére.⁸⁴ Ezek a törekvések a nyolcvanas években is meghatározóak voltak. A vállalati beszámolók nem csupán az erre a célra szánt költségvetést tisztázták, hanem színes programkínálatot is tartalmaztak.⁸⁵

⁸⁰ Melléklet az OKT-SZOT 25.002/1976. (VI.22.) számú határozatához: Irányelvek a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről szóló határozat végrehajtásához. Művelődésügyi Közlöny 1976. szeptember 3. 706.

⁸¹ Uo.

⁸² A hetvenes, illetve a nyolcvanas éveket végigkísérték a munkásművelődés fejlesztésére irányuló erőfeszítések, a központi hatalom, a helyi szervek (kisebb városok és falvak esetén is) és a vállalatok (Mezőgépezetek, papírgyárak, konzervgyárak) részéről egyaránt. Kelet-Magyarország 1979. szeptember 16. 3., 1980. október 16. 3.

⁸³ Kelet-Magyarország 1974. december 28. 3. A mátészalkai MOM-ban a dolgozók összlétszáma jelentősen, több mint kétszeresére emelkedett 1971-ről (104) 1972-re (332). Beszámoló a vállalat 1972. évi gazdasági tevékenységéről 1973. március 5. 13. MNL OL XXIX F-291., 27. d., 14. ő. e.

⁸⁴ A kulturális igények kielégítésének egyik legképebb példája a *pinceklub* nevű létesítmény volt, ami 1973-tól kezdve hétfőnként és szerdánként meghirdetett foglalkozások, szombatoként pedig szórakoztató programok (pl. disc jockey-est) színhelyeként szolgált a mátészalkai üzemegegység dolgozói számára. A pinceklub mellett ugyancsak az 1970-es évek elejétől kezdte meg működését a *Fókusz ifjúsági klub* is, ami minden héten kedden és pénteken 17 és 22 óra között jelenthetett tartalmasabb kikapcsolódást elsősorban az ifjabb generáció számára. A klubok mellett 1975-től a *Fókusz irodalmi színpad* is színvonalas programot kínált a dolgozók számára. MOM Fókusz 1973. április 30. 3., 1973. szeptember 17. 5., 1973. december 10. 2., 1976. március 29. 4. Vö. MNL OL XXIX F-291., 195. d., 198. d.

⁸⁵ A vállalat egy 1981. évi beszámoló szerint 313 ezer forintot szánt a vidéki gyáregységek számára programok szervezésére, és további 400 ezer forintot a vállalati kultúrház fejlesztésének támogatására. Beszámoló

Habár a hatvanas évek első felében is voltak kezdeményezések a kulturális színvonal bővítése céljából, a Taurus esetében a megyei ingázók művelődési helyzetét is figyelembe vevő intézkedések igazán csak a hetvenes évek második felétől léptek életbe.⁸⁶ Ennek hosszabb távú eredményei pedig csupán a nyolcvanas évek elején megszületett szociológiai felmérésekben és tervezetekben követhetők nyomon.⁸⁷ A vállalat fővárosi és vidéki üzemegységeinek állapotfelmérése kapcsán kiderült, hogy minden művelődéspolitikai törekvés ellenére a vállalat csupán egy művelődési otthonnal rendelkezett, ami a *Taurus Abroncsgyár*, a *Taurus Gépgyár* és *Taurus Központ* közös létesítményeként funkcionált – a fővárosban. A klubhelyiségek esetében már a vidéki üzemegységek fel tudtak mutatni néhány darabot. Az abroncsgyár, a gépgyár, illetve a Taurus Központ egy közös klubot üzemeltetett (emellett az abroncsgyárnak volt egy további klubhelyisége), ezeken felül pedig a szegedi és váci üzem, valamint a Taurus Kereskedelmi Központ rendelkezett effélével. A nyíregyházi gyáregység ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű volt, hiszen az üzem öt (!) klubhelyiséggel rendelkezett. A művelődési házak és klubok mellett könyvtárak is működtek szép számmal szerte az országban. Letéti könyvtárak többek között az abroncsgyárban (1), a gépgyárban (1), a Taurus Kereskedelmi Központban (1), valamint a Taurus Központban (2), működtek, míg normál jellegű könyvtárral a nyíregyházi (1), valamint a váci gyáregység (1), emellett a Műszaki Gumigyár (1) és a Campingárugyár (1) rendelkezett.⁸⁸

A Taurus felmérései a kulturális programok kapcsán a munkások által kiváltott reakciókat is figyelemmel kísérték azáltal, hogy folyamatosan monitorozták a termelési tanácskozásokon, illetve a szocialista brigádvezetők tanácskozásain történeteket.⁸⁹ A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervezetének előkészítési folyamata kapcsán többek között a Nyíregyházi Gumigyár munkássága körében is végeztek felmérést. Ez alapján kiderült, hogy a szocialista brigádok megkérdezett tagjai nagy arányban nem vettek

moló az 1980. évi és az V. ötéves terv szociálpolitikai feladatainak fejlesztéséről, 1981. március. MNL OL XXIX F-291., 19. d. A vállalat jelentős összeget szánt az 1980-as évek folyamán is a vállalati kulturális lehetőségek biztosítására. Míg ez az összeg 1981-ben 345 ezer forintot (melynek jelentős része a vidéki gyáregységek számára volt felhasználandó), addig 1982-ben 457 ezer, 1983-ban 565 ezer, 1984-ben 536 ezer, 1985-ben 700 ezer, 1986-ban pedig 1 millió 691 ezer forintot. Tájékoztató a Kollektív Szerződés 1986. évi beszámolójához, 1987. március 16. MNL OL XXIX F-291., 16. d.

⁸⁶ A vállalatot illetően már 1972-ben tervbe vették egyfajta „társadalmi ellenőrzési mechanizmus” létrehozását, ami alapjául szolgált volna az adott évre tervezett jóléti, egészségügyi és szociális fejlesztéseknek. Az ennek kapcsán felmerült észrevételek előterjesztése a vállalat alapszervezetei és a pártszervezet számára a Szakszervezeti Bizottság feladatkörét képezte. Az MSZMP OGV Bizottsága és a Társadalmi Szervek 1972. évi intézkedési terve, 1972. január 24. MNL OL XXIX F-55., 303. d.

⁸⁷ A fővárosi és vidéki üzemegységek állapota kapcsán a Taurus munkásszociológiai tevékenységének köszönhetően lehet többet megtudni, ami a hetvenes évek második felétől bontakozott ki. (Azonban a művelődési tevékenység kapcsán 1980–1981. évi állapotokat tükröz.) Az ennek kapcsán elkészített felmérések célja egyrészt a vállalat dolgozóinak helyzetét felmérő, valamint a vállalat dolgozóinak javaslatait figyelembe vevő felmérések elkészítése volt. Schenker 1982: 326.

⁸⁸ A VI. ötéves terv időszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések III/2. melléklet, 1982. április 8. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

⁸⁹ Schenker 1982: 326.

részt kulturális programokban, a legnépszerűbb okok között pedig egyrészt az ingázás, az állandó utazás szerepelt, másrészt egyéb családi okok.⁹⁰

Az országos vállalatok mellett a megyeiek is kivették részüket a közművelődési tevékenységekből. A SZÁÉV esetében ugyancsak különleges szerepet töltött be a megfelelő művelődési viszonyok kialakítása, hiszen nem csupán a bejáró munkások, hanem a meg-lévő, állandó jelleggel működő munkásszállók lakói számára is fontos volt a kulturális lehetőségek biztosítása.⁹¹ A naponta ingázók számára ebben az időszakban kihelyezett rendezvények (ismeretterjesztő előadások, „Ki nyer ma?” vetélkedő) megszervezésére került sor.⁹² Irodalmi színpadok és ifjúsági klubok megalapításán túl (Tungsram, Kisvárdai) a másik népszerű kezdeményezés a „buszrádió”, más néven „ingázó rádió” volt, ami tulajdonképpen információs program – vállalati élet, politikai események – sugárzását jelentette a munkásszállító buszokkal utazók számára. A megyei vállalatok közül a KEMÉV (Kelet-magyarországi Közmű és Mélyépítő Vállalat, Nyíregyháza) is tett ilyen jellegű lépéseket.⁹³ A vállalati tevékenység fontos részét képezte emellett a szakmai, iskolai képzés elősegítése, letéti könyvtárak létrehozása is, amelyek egyaránt hozzájárultak a bejáró munkások művelődésének elősegítéséhez.⁹⁴ 1977-ben már jó néhány intézmény (Nyíregyházi Konzervgyár, Taurus Gumigyár, KEMÉV, Tiszavasvári Alkaloida Gyógyszervegyészeti Gyár, SZÁÉV) rendelkezett állandó könyvtárral.⁹⁵ A vállalatok és a megyei művelődési központok összefogásának eredményeképpen 1979-től színesítette a kulturális palettát a „munkásművelődési hetek” néven évente megrendezett rendezvény. A programsorozat szervezéséből és lebonyolításából kezdetben még csak a nyíregyházi székhellyel rendelkező vállalatok vették ki részüket, azonban viszonylag széles körű programlehetőséget kínált a megye ipari dolgozói számára.⁹⁶ A nyolcvanas évekre a helyzet nem sokat változott, a vállalatok még inkább kivették részüket a művelődést közvetítő tevékenységből, a vállalati bejárók klubja továbbra is népszerűségnek

⁹⁰ A megkérdezettek 33%-a (22 fő) saját bevallása szerint gyakran vett részt kulturális tevékenységben, míg 48,5% (32 fő) nem mindig, 15,2% (10 fő) nagyon ritkán, 3% (2 fő) pedig egyáltalán nem. Az okok a következők voltak: 10 fő (14,1%) az ingázással járó problémákat, 17 fő (23,9%) családi okot, 8 fő (11,3%) a kevés szabadidőt, 12 fő (16,9%) a több műszakot, 12 fő (16,9%) a szervezési problémákat, 7 fő (9,9%) az érdektelenséget, 3 fő (4,2%) a kulturális programok alacsony színvonalát, 2 fő (2,8%) pedig egyéb tényezőket jelölt meg a távolmaradás okaként. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával a Nyíregyházi Gumigyárban. 38. számú táblázat, 1–2. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

⁹¹ A vállalat esetében a munkásszállók lakóinak száma a közművelődési törvény életbe lépése idején 920 fő volt. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹² Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 10–17. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹³ Kelet-Magyarország 1977. január. 23. 7., 1975. szeptember. 23. 2., 1976. június. 22. 2.

⁹⁴ Kelet-Magyarország 1976. december 12. 2.

⁹⁵ Seregi 1977: 40. A SZÁÉV kapcsán mindezt vö. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 10–17. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹⁶ Kelet-Magyarország 1979. május 12. 2.

örvendett.⁹⁷ Azonban a helyzet olyan szempontból nem volt kedvezőnek mondható, hogy a vasúti és autóbusz-állomások többségén még mindig nem volt lehetősége a munkásoknak várakozási idejük hasznosabb eltöltésére.⁹⁸ A kivétel ezalól a nyíregyházi vasútállomás volt, ahol „ideiglenes mozit” alakítottak ki 1978-ban.⁹⁹

Közlekedéspolitika

A művelődéspolitika mellett a közlekedéspolitika területén is érezte hatását az ingázók számának erőteljes megnövekedése. Míg a hatvanas években nem történtek lényeges lépések addig a hetvenes években ez a helyzet megváltozott. A hosszú távú fejlesztési tervezetek alapján világossá vált, hogy a politikai vezetésnek is törekednie kell a megyén belüli ingázók egyre növekvő tömegének napi munkavégzéséhez elengedhetetlen autóbusz- és vonatközlekedés fejlesztésére.

Egy 1976-os jelentés például már nagy hangsúlyt fektetett a bejáró ingázók helyzetére, amely esetben „[...] a fő feladat a kulturáltság és hatékonyság biztosítása, kialakítása. Ezek *döntően vállalati feladatot jelentenek.*”¹⁰⁰ A helyi vezetők egyértelmű álláspontja tehát az volt, hogy a vállalatok felelősek a megyei közlekedéspolitika ilyen jellegű célkitűzéseinek megvalósításáért.

Ennek érdekében a vállalatok törekedtek a mindennapi közlekedés megkönnyítésére – erre jó példa a vállalati munkásszállító buszok megjelenése. A vállalati munkásszállítás szabályozására már a hatvanas évektől sor került. Ennek keretében, többek között, meghatározták, hogy a szolgáltatás igénybevételének feltételeit rögzíteni kell a kollektív szerződésben.¹⁰¹ A vállalati kollektív szerződés nem csupán azoknak a körét határozta meg, akik igénybe vehetik a szolgáltatást,¹⁰² hanem annak térítési díját is.¹⁰³ Ebből a szempontból

⁹⁷ Ezek a klubok 1976-ban hetente átlagosan 100-150 fős létszámmal működtek. Kelet-Magyarország 1976. április 2. 2.

⁹⁸ Kelet-Magyarország 1980. október 16. 3.

⁹⁹ „Ideiglenes mozik” kialakítására a vasúti várótermekben a bejáró munkásokat foglalkoztató vállalatok és a Megyei Moziüzemi Vállalat által kötött szerződés értelmében került sor. Ennek alapján a megyében a legtöbb bejáró munkást foglalkoztatott vállalatoknak kötelezővé tették, hogy szerződést kössenek a Megyei Moziüzemi Vállalattal. Ebben rögzítették, hogy mekkora összeget ajánl fel az adott cég erre a célra. A havi 20 alkalommal megszervezett filmvetítés minimum 2000 forintot jelentett, a napi 1 órás vetítés 50 főre tekintve 2 forintot. Együttműködési megállapodás a Szabolcs-Szatmár Megyei Moziüzemi Vállalat és a Szabolcs-Szatmár Megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat között, 1978. augusztus 2. MNL SZSZBML XXIX. 116., 220. d. Vö. Kelet-Magyarország 1978. május 27. 3.

¹⁰⁰ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről, 1976. március 18. MNL SZSZBML XXIII. 2., 99. k. Kiemelés – M.-Gy. G.

¹⁰¹ A munkaügyi miniszternek és a SZOT Elnökségének irányelvei a vállalati kollektív szerződések megkötéséhez. Munkaügyi Közlöny 1967. október 23. 257.

¹⁰² A kedvezményezettek közé tartoztak többek között a fizikai dolgozók, valamint azok a több műszakban dolgozó alkalmazottak is, akik nem tudtak a műszak megkezdéséhez igénybe venni más menetrend szerinti járatot. A Taurus Gumiipari Vállalat 1981–1985. évre vonatkozó kollektív szerződése 33. MNL OL XXIX F-55., 178. d.

¹⁰³ Az 1967-ben kiadott irányelvek szerint azoknál a vállalatoknál, ahol eddig is térítés nélkül szállították a munkásokat, ott továbbra is érvényben volt a kedvezményes utaztatás, más, újabb vállalatokra azonban

tehát a vállalati munkásszállító buszok folyamatos beszerzése és üzemeltetése jelentette az intézkedési tervek egyik sarokkövét. A korábbi rendelkezésekkel ellentétben a vállalati felelősségvállalás e formája azonban csak a hetvenes évektől jelent meg a térségben.

A SZÁÉV mint a megyei ingázás egyik legfontosabb gócpontja¹⁰⁴ már jóval az 1976-os helyzetjelentés előtt gondoskodott ingázó munkásai számára a mindennapos közlekedési nehézségek enyhítéséről.¹⁰⁵ Már 1972-ben a Budapesti Közlekedési Vállalattal (BKV) együttműködve megtörtént az autóbuszok beszerzése.¹⁰⁶ Habár az autóbuszflotta fejlesztése az 1970-es évek óta kiemelt prioritást élvezett, azonban a szállítási gondokat így sem lehetett teljes mértékben mérsékelni, így további járművek beszerzésére volt szükség.¹⁰⁷ Ez az igény az V. ötéves vállalati terv célkitűzései között is szerepelt.¹⁰⁸ Ennek ellenére a dolgozók szállítása továbbra is nagy gondot jelentett a vállalati vezetés számára, hiszen 1976-ban a Mátészalkán és Nyíregyházán üzemeltetett, állandó jelleggel működő munkásszállókon kívül nem üzemelt más ilyenfajta létesítmény a megyében. A rendelkezésre álló, kényszerűségből a személyszállításba bevont tehergépkocsik korszerűtlensége is gondot okozott. Emellett a naponta bejáró munkások esetében a lakóhely szerinti megoszlás is rendkívül szórta volt a maga 30-35 km-es vonzaskörzetével. A közforgalmi járművek menetrendje sem igazodott a munkaidőhöz, így a meglévő autóbuszflotta mellett a menetrend szerinti járatok igénybevétele szóba sem jöhetett. 1976-ban a korábbi 8 munkásbusz helyett már 44 munkásjárat működött. Ebből a célból a vállalat részéről 13 saját autóbusz, a VOLÁN-nal megkötött szerződés értelmében 6 autóbusz, illetve 25 tehergépkocsi állt rendelkezésre.¹⁰⁹

ez nem vonatkozott. A munkaügyi miniszternek és a SZOT Elnökségének irányelvei a vállalati kollektív szerződések megkötéséhez. Munkaügyi Közlöny 1967. október 23. 257. A későbbiekben törvényi kereteken belül előírták, hogy a térítési díj mértéke nem lehet kevesebb, mint a személyi vonatok II. osztályán fizetendő utazási költség ugyanarra a távolságra vonatkozóan. A munkaügyi miniszter 18/1979. (XII.1.) MüM. rendelete egyes szociális-kulturális juttatásokról. Munkaügyi Közlöny 1979. december 30. 294.

¹⁰⁴ 1975-ben a SZÁÉV naponta bejáró dolgozóinak száma 2170 fő volt. Jelentés a közművelődési párhatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. június 4. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

¹⁰⁵ A vállalati munkásszállító buszok megjelenése mellett az ún. buszbizalmiaknak is fontos szerep jutott, hiszen feladatuk volt, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjék a buszok utasainak érdeklődését annak érdekében, hogy „ne a kocsmá előtt álljanak meg”. Jelentés a bejáró dolgozók helyzetéről vállalatunknál, 1978. június 27. 5. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 10. ő. e.

¹⁰⁶ Egy 1972. évi jelentés szerint a SZÁÉV és a BKV közötti megállapodás értelmében az évben 8 darab autóbust, 1973-ban pedig további 2 darab buszt helyeztek üzembe. Jelentés a dolgozók élet- és munkakörülményeinek javítására vonatkozó MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság Végrehajtó Bizottsága 1972. január 12-ei határozatának végrehajtásáról (1973. év értékelése), 1974. április 8. 7. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 2. ő. e.

¹⁰⁷ Jelentés a szakszervezeti munkával kapcsolatos párhatározatok végrehajtásának tapasztalatairól. Élet- és munkakörülmény alakulása, 1974. november 6. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 3. ő. e.

¹⁰⁸ Az V. ötéves terv keretein belül 1975-ben 8, 1976-ban 6, 1977-ben 2 autóbusz került megvásárlásra. Többségük alacsony színvonalú jármű volt, de 1977-ben már sikerült kulturáltabb szállítóeszközöket beszerezni. Bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz (szóbeli kiegészítés), 1978. július 31. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 3. ő. e.

¹⁰⁹ Pártbizottsági ülés 1976. június 29-ei jegyzőkönyve. Az V. ötéves terv időszakára szóló vállalati, egészségügyi, szociális, kulturális terv, 1976. június 15. 49–51. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 1. ő. e.

A hetvenes évek második felétől a járatok száma aztán tovább nőtt. Míg 1975-ben 48 járaton átlagosan 1890 dolgozót szállítottak, addig a későbbiekben már 50 járaton átlagosan 2010 főt. 1977-re továbbra is fontos cél volt a munkásszállítás további fejlesztése főként több személyszállító busz vásárlásával.¹¹⁰ A vállalati jelentések szerint 1978-ban 1600 fő, 1979-ben 1980 fő szállítása volt a cél, valamint a tehergépkocsis szállítás további csökkentése, 3 IKARUSZ kisbusz és további Rotan típusú kisbuszok megvételével.

A SZÁÉV példáját más vállalatok is követték, amelyek hasonló módon munkásbuszokat üzemeltettek dolgozóik számára 1976-tól, többek között a KEMÉV (Nyíregyháza),¹¹¹ valamint az ERDÉRT (Tuzsér) is.¹¹² 1978 októberében öt kelet-magyarországi vállalat között kölcsönös szerződés is született a megyén belül történő munkásszállítás racionalizálásáról. A megegyezés legfontosabb célja a párhuzamos munkásszállítás kiküszöbölése volt, valamint az építőipari vállalati munkásszállító buszok menetrendjének, útvonalának egyeztetése. Az intézkedések 1979-től léptek életbe.¹¹³

A megyei vállalatok mellett a megyei érdekeltséggel rendelkező országos vállalatok is kötelező érvényűnek tekintették magukra nézve a megyei politika közlekedéspolitikai irányelveit, bár nem azonos mértékben. A Taurus is sok bejáró megyei munkást foglalkoztatott, azonban a munkásszállító buszok üzemeltetése kapcsán nem a szerződéses járatok üzemeltetése, hanem a MÁV, HÉV (Budapest) és VOLÁN járatok biztosítása jelentett jelentősebb kiadást a vállalat számára.¹¹⁴ A munkásszállítás kapacitásainak észszerűsítését és gazdaságosabb kihasználását rendkívül fontosnak tartották a Taurusnál. Ennek egyik eszközét képezte a más vállalatokkal való kooperáció lehetősége (pl. a szegedi üzemegység esetében), azonban a gépjárműpark folyamatos fejlesztése és a gazdaságos járatszervezés kialakítása képezte a legfőbb feladatot.

A hetvenes években ekképpen megjelent szociálpolitikai intézkedések kiemelt jellege a nyolcvanas évek első felében sem változott. A Taurusnál a szocialista brigádok bevonásával 1981 áprilisától folytatták a különböző felmérések, tervezetek készítését, elsősorban

¹¹⁰ Jelentés a munkahelyi szociális ellátásról szóló 11/1976/VIII.3. rendelet végrehajtásáról, 1977. július 13. 3–4. MNL SZSZBML XXIX. 36., 38. d.

¹¹¹ Kelet-Magyarország 1977. október 28. 2.

¹¹² Magyar Ifjúság 1976. július 30. 43.

¹¹³ 1979. évi szociális terv, 1978. december 4. 1–2. MNL SZSZBML XXIX. 36., 38. d.

¹¹⁴ A munkásszállítás költségeit illetően csupán a nyolcvanas évekből állnak rendelkezésre pontos adatok. A költségek átlagosan 20 millió forint körül alakultak. Míg 1981-ben ez az összeg 20,2 millió forint volt, addig 1982-ben kb. 19 millió forint, 1983-ra pedig a szociálpolitikai tervzet alapján 25 millió forintos költséget jósolt a vállalati vezetés. Míg a szerződéses járatok költsége (11,3 millió Ft) 1981-ben még magasabb volt, mint a menetrend szerinti járatok biztosítására szánt összeg (8,9 millió Ft), addig 1983-ra ez már jelentős mértékben megváltozott. Emellett megjelent egy új tétel is, ami addig elenyésző volt: a nem térítésmentes szolgáltatások esetén az utaztatott munkások a névleges térítési díj befizetésével tartoztak (40 Ft/fő/hó), azonban ez 1983-ban megváltozott, és kötelezővé vált a MÁV-tarifák használata, ami jelentősen megemelte a munkások költségeit. Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről, 1982. szeptember 30. 2. MNL OL XXIX F-55., 181. d.; A Taurus Gumiipari Vállalat 1983. évi szociális terve (társadalmi vitára), 1982. október 20. 5. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

a gyár VI. ötéves tervének előkészítéséhez kapcsolódóan.¹¹⁵ Ennek eredményei egyrészt a dolgozók lakóhely szerinti megoszlására, lokációjára és az üzemegységtől való távolság megoszlására derítenek fényt. A lakóhely szerinti megoszlás alapján a dolgozók többsége, mintegy 501 fő (44,8%) nyíregyházi, 458 fő (41%) községi, 133 fő (11,9%) falusi, 23 fő (2%) tanyasi lakos volt. Budapestről 1 fő (0,1%), üdülőhely-jellegű településről pedig 2 fő (0,2%) ingázott be naponta.¹¹⁶ A lakóhely jellege mellett a vállalati vonzáskörzet nagysága is kiderül az összeírásból. A naponta történő ingázást illetően a vonzáskörzet átlagosan 30 és 35 kilométer között mozgott. Az adatok alapján tehát látható, hogy a dolgozók közül 751 fő (67,3%) 0-10 kilométeren belül lakott. Ide tartozott a Nyíregyházáról bejáró 501 fő is.¹¹⁷ A felmérésből a lokáció mellett a munkába járás jellege, eszközei is kiderülnek. Ennek alapján látható, hogy az 1118 ingázó munkásból 299 fő (26,7%) kerékpárral,¹¹⁸ 281 fő (25,1%) NyKV (Nyíregyházi Közlekedési Vállalat) helyi buszjáratral, 162 fő (14,5%) távolsági busszal, 153 fő (13,7%) vonattal, 60 fő (5,4%) motorral, 55 fő (4,9 %) gépkocsival, 29 fő (2,6%) vállalati busszal, 79 fő (7,1%) pedig gyalogosan járt dolgozni.¹¹⁹ A felmérésből tehát egyöntetűen kiderül, hogy az ingázó munkások csupán töredéke, 2,6%-a (!) közlekedett vállalati munkásszállító buszjáratral. 1981-re a gyár dolgozóinak körében jelentős mértékben emelkedett a munkásszállító járatokon való részvétel, és különösen igaz volt ez a Taurus többi – szegedi, váci – üzemegységéhez képest.¹²⁰ 1981-ben például, habár mindössze egy darab bérelt munkásszállító járat működött a Nyíregyházi Gumigyár részéről a Nyíregyháza-Kemecse-Ibrány útvonalon, az már 120 főt utaztatott, három műszakban.¹²¹ Emellett polgári járaton 918 fő utazását biztosította a vállalat.¹²²

A következő évektől kezdve a vállalati felelősségvállaláson túl a nagyobb települések is kivették a részüket az ingázó munkások közlekedési lehetőségeinek fejlesztéséből. Mátészalka esetében 1978-ban a helyi sajtó arról számolt be, hogy a város 16

¹¹⁵ A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁶ Uo. 41–45.

¹¹⁷ Habár a munkások több mint 67%-ának lakóhelye az üzemtől számítva 10 km-en belül helyezkedett el, azonban ez nem reprezentálta a vállalati dolgozók teljes egészét. 11–20 km-en belül 150 fő (13,4%), 21–30 km-en belül 166 fő (14,9%), 31–40 km-en belül 36 fő (3,3%), 41–50 km-en belül 9 fő (0,7%), 51 km-nél nagyobb távolságban pedig csupán 6 fő (0,5%) lakott a nyíregyházi üzemtől. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november, 44. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁸ A kerékpárt használók többsége az ibrányi üzemegység dolgozója, egyben helyi lakos volt. Ez az arány 182 főt jelentett, a kerékpárral közlekedők közel 61%-át. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november, 45. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről. I. számú melléklet: A munkásszállást, illetve munkásszállítást igénybe vevők számának alakulása 1981–1983, 1982. szeptember 30. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

¹²¹ A VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések, III./7. számú melléklet, 1982. április. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

¹²² A VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések, III./6. számú melléklet, 1982. április. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

munkásszállító autóbusz megvásárlásával járult hozzá a mindennapi ingázás nehézségeinek enyhítéséhez.¹²³ Habár a nyolcvanas években is megmaradt a munkásbuszok kiemelt funkciója, azonban az alacsony forgalom miatti kihasználatlanság azt idézte elő, hogy egyrészt több vállalat bejáró munkásai használtak egyszerre egy munkásbuszt, másrészt a munkások mellett a „civiliek” is birtokba vehették ezeket a járműveket – így lényegében helyközi járatként is funkcionáltak eredeti szerepvállalásuk mellett.¹²⁴

Lakáspolitikai

A közlekedéspolitikához hasonlóan a lakáshiány is az ingázás kezelésének egyik kulcskérdése volt. Ennek kapcsán a hetvenes években merült fel annak lehetősége, hogy – mivel a már meglévő munkásszállások nem jelentenek kielégítő megoldást az ingázók számára – lakásépítésekre alapozva a városokba telepítsék az ingázókat.¹²⁵

Habár hivatalosan a hetvenes évektől kezdve került napirendre a munkáslakások építése – és egyúttal vált megkérdőjelezhetővé a munkásszállások befogadóképessége –, azonban néhány vállalat, például a SZÁÉV esetében már korábban is megjelent ez a lehetőség. Míg a vállalatnál jelentkező lakásgondok enyhítése korábban a Nyíregyházi Városi Tanácstól függött, addig az 1960-as években már úgynevezett *vállalati készenléti lakások* épülhettek. Ezentúl 45 vállalati dolgozó lakásépítési akcióját segíthették elő ebben az időszakban, és a kialakult körülmények végül lehetőséget teremthettek további vállalati lakásépítési akciók számára is.¹²⁶ Habár korlátozottabb anyagi források álltak a vállalat rendelkezésre a hetvenes években – évente csupán mintegy 20 lakás vásárlásához tudtak kölcsönt folyósítani –, azonban az évtized második felére még így is lehetőséget nyújtottak 5-10 ezer forint értékű, egyszeri, vissza nem térítendő lakástámogatás folyósítására alkalmazottjaiknak.¹²⁷

A SZÁÉV-hez hasonlóan a Taurus esetében is már a hatvanas évek második felétől történt vállalati kezdeményezés a munkások részére építendő új lakások kapcsán, kedvezményes pénzkölcsön formájában.¹²⁸ A vállalati kezdeményezéseken túl azonban a későbbiekben a lakásprobléma megoldatlansága a megye politikai vezetése részéről is nagyobb figyelmet kapott. A lakáshelyzet és a bejáró munkások életmódjának összefüggésében a IV. (1970–1975) és az V. (1976–1980) ötéves terv Szabolcs-Szatmár megyei

¹²³ Kelet-Magyarország 1978. július 11. 2.

¹²⁴ Kelet-Magyarország 1984. augusztus 3. 1., 1984. március 18. 5.

¹²⁵ Böhm 1983: 43.

¹²⁶ Jelentés a IX. Pártkongresszus és Építőipari Pártértekezlet határozatainak végrehajtásáról, ennek tükrében az 1969. évi vállalati gazdálkodás tapasztalatairól és az 1970. évi gazdaságpolitikai feladatokról, 1970. február 16. 5. MNL SZSZBML XXXV. 75., 6. d., 1. ő. e.

¹²⁷ SZÁÉV MSZMP Bizottságának jegyzőkönyve. Szóbeli kiegészítés. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz, 1978. július 31. 3. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 1. ő. e.

¹²⁸ Igaz, csak bizonyos feltételek mellett: azok számára, akik már legalább 5 éves munkaviszonnyal rendelkeztek a vállalatnál, valamint előnyben részesítve többek között az egyedülállókat és a nagycsaládosokat. A vállalat 1971–1975. évi kollektív szerződése. 7. számú melléklet: A dolgozók lakásproblémái megoldásának vállalati támogatása, 1971. június 30. 1–3. MNL OL XXIX F-55., 178. d.

célkitűzései is kiemelt helyen említették a lakásépítéseket. Mint a statisztikai adatok is bizonyítják, a megyében 1945 és 1959 között 28400, 1960 és 1969 között¹²⁹ 30000¹³⁰, 1970 és 1980 között 51350 lakás épült meg.¹³¹ A nyolcvanas évtizedben viszont némiképp csökkenő tendenciát mutatnak a számok (44250).¹³²

Ahogy 1974-ben készült, a megyei tanács Végrehajtó Bizottságához címzett jelentés is beszámolt, egy 1973-ban elindult munkáslakás-építési akció keretein belül a kezdetekben 127 család jutott lakáshoz, ezenfelül pedig még közel 500 család válhatott valamely nyíregyházi lakótelep lakójává.¹³³ Egy 1975-ös beszámolóban már sokkal inkább körvonalazódott az 1973-as építési akció sikeressége: a főként Záhony és Nyíregyháza városára korlátozódott akció keretein belül 1973-ban 126 darab, 1974-ben 173 darab lakás épült meg, 1975-re pedig 170 lakás építését célozták meg.¹³⁴ Egy Záhonyban történt 1973-as letelepítési program elsősorban a fiatalokat és a vasúti alkalmazottakat szólította meg, akiknek a munkáját elengedhetetlenül fontosnak tartotta a helyi vezetés.¹³⁵ Az V. ötéves terv a program szempontjából fordulópontot jelentett, hiszen 1977-től az érintett városok körét Nyíregyházán és Záhonyon túl Mátészalkára és Nyírbátorra is kiterjesztette, a későbbi években pedig fokozatosan kibővítve ezt az ingázás további gócpontjaira is.¹³⁶

¹²⁹ Az 1960-as évek lakásépítési tendenciáját tekintve fontos kiemelni, hogy jelentős részük magánérből épült. Ez különösen a családi házak tekintetében volt igaz. Míg nagyobb részük magánérből, addig kisebb részük OTP-kölcsön felhasználásával. A megyében magánérből 1961-ben 2 905, 1962-ben 2 362, 1963-ban 2 037, 1964-ben 1 835, 1965-ben pedig 1 600 lakás épült meg. Jelentés a magánérből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1966. január 19. 1. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e. A megyei politikai vezetés a III. ötéves terv időszakára vonatkozó tervezetében is kiemelten számított a magánérből való lakásépítés arányának növekedésére. Egy beszámoló szerint a politikai vezetés 15 720 lakás építését célozta meg, amelyből magánérből történő megvalósulás kapcsán 14 000 darabot prognosztizáltak. Szabolcs-Szatmár megye lakáshelyzete és a IV. ötéves terv és vonatkozó fejlesztési elképzelések, 1969. augusztus 5. 6. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e. A magánérből való építkezés a hetvenes évek folyamán is meghatározó volt. A megyei vezetés az V. ötéves terv időszakával kapcsolatban 18–20 000 lakás építését célozta meg, amelyek jelentős része ugyancsak magánérből épült volna fel. Szabolcs-Szatmár megye V. ötéves tervének gazdaságpolitikai célkitűzései és a megye hosszú távú településfejlesztési koncepciója, 1974. szeptember 4. 35. MNL SZSZBML XXXV. 31., 77. d., 23. ő. e.

¹³⁰ Habár az 1970-es évektől Nyíregyházán kívül több kisebb-nagyobb megyei város (pl. Kisvárd, Nyírbátor, Nagykovács, Fehérgyarmat, Tiszavasvári) is a meghirdetett magánlakás-építési akciók célpontjává vált, a telekhiány, a kivitelezői kapacitás, valamint a közművesítés alacsony színvonala (különösen a víz- és a csatornahálózat tekintetében) nehezítették a program megvalósulását. Jelentés a magánérből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1966. január 19. 1–6. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e.

¹³¹ KSH 1981: 16.

¹³² Uo.: 17.

¹³³ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye 1971–1975. évek közötti lakásépítési tervének végrehajtásáról és az V. ötéves tervi lakásépítési területeihez szükséges közművesített területek előkészítéséről, 1974. június 14. 8. MNL SZSZBML XXIII. 2., 87. k.

¹³⁴ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz az V. ötéves terv lakás- és kommunális beruházásainak előkészítéséhez, 1975. július 8. 4. MNL SZSZBML XXIII. 2., 94. k.

¹³⁵ Kelet-Magyarország 1973. július 24. 2.

¹³⁶ Kelet-Magyarország 1977. október 11. 2.

1980-ra a kedvezményezett városok köre tovább bővült; a kezdeményezést a megyén belüli ingázás további gócpontjaira, például Kisvárdára is kiterjesztették, illetve számos munkáslakótelep is átadásra került a megyeszékhelyen és számos egyéb településen is.¹³⁷ A munkáslakótelepek fejlesztése és építése a nyolcvanas években általában véve is nagy teret kapott a megyei sajtó beszámolóiban.

Jellemző módon a hetvenes évek második felétől a vállalatok is egyre inkább kivették részüket saját alkalmazottjaik számára a lakások építéséből. Erre példa a Ságvári-lakótelep, amely számos kisebb nyíregyházi vállalat mellett a KEMÉV bejáró dolgozói számára is otthont jelentett. A megyei lakótelep-építés egyik legemblematicusabb esete szintén Nyíregyházához kötődik. Ez volt az úgynevezett Jóságáros-építkezés, amely városrész 1980-ra már 13361 fő, azon belül 6397 aktív kereső számára¹³⁸ jelentett biztos lakóhelyet.¹³⁹ A nyolcvanas évek második felétől ezek a kezdeményezések azonban abbamaradtak, az építkezések korábbi üteme pedig jelentősen csökkent. Habár a statisztikai adatokat tekintve a nyolcvanas években az építkezések száma viszonylag magas volt, azonban nem tudta meghaladni a hetvenes évek ezen a téren elért eredményeit.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban arra törekedtem, hogy a településfejlesztési *politika* célkitűzései és a *gyakorlat*, valamint az *ingázás összefüggéseit*, egymásra hatását komplex megközelítésben vizsgáljam. Munkám során rámutattam arra, hogy az ingázás jelensége a hatvanas évektől jelent meg a politikai diskurzusban; míg kezdetben a távolsági ingázás, addig a hetvenes évektől már a megyén belüli ingázás és az ezt generáló élethelyzet(ek) viszontagságainak mérséklésére való törekvés is meghúzódott a döntések háttérében. A megyei településfejlesztési politika legfontosabb célkitűzése az ingázókat illetően leginkább a megyén belüli ingázók arányának mérséklésére irányult.

A legtöbb változás az ingázók életkörülményeinek alakulását tekintve három területen volt nyomon követhető. A helyi és országos politikai vezetés mindezekben a vállalati felelősségvállalásnak is kitüntetett szerepet tulajdonított. A közlekedés- és lakáspolitikai esetében sikerült megkezdeni több olyan programot, amely több száz naponta bejáró munkás mindennapi nehézségeit kívánta megszüntetni. Emellett a művelődéspolitikai terén a kulturális lehetőségek biztosítása volt a legfontosabb célkitűzés. Utóbbi esetében azonban egyfajta kettősség volt megfigyelhető: míg a politikai vezetés és a sajtó egy olyan közművelődési struktúrát kívánt létrehozni, amely igyekezett az ingázók egy

¹³⁷ Kelet-Magyarország 1980. március 18. 1., 1980. április 04. 2.

¹³⁸ KSH 1983b: 388., 418.

¹³⁹ Kelet-Magyarország 1975. február 16. 5.

nagyobb tömegével megismertetni a korszellem-kompatibilis kulturális termékeket, azonban a szociográfiák és dokumentumfilmek nem tükrözték az erre vonatkozó társadalmi igényeket. Habár a közművelődési törvény értelmében a megyében dolgozók kulturális lehetőségeinek biztosítása is fontos volt – például a megfelelő intézményi háttér kialakításán vagy a központi vállalati programok megyei szintű kiterjesztésén keresztül –, azonban az országos vállalatok művelődési központjai főként a fővárosban helyezkedtek el, így a vállalati stratégiai törekvések számos megnyilvánulása főként a fővárosi üzemegységek irányába összpontosult.

Hivatkozott források

Levéltári források

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

XXIX F-55. Az Országos Gumiipari Vállalat és jogutódjainak iratanyaga

XXIX F-291. A Magyar Optikai Művek iratanyaga

MNL SZSZBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

XXIII. 1. A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács jegyzőkönyvei

XXIII. 2. A Szabolcs-Szatmár Megyei Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei

XXIX. 36. A Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat iratanyaga

XXIX. 116. A Szabolcsi Húsipari Vállalat iratanyaga

XXXV. 31. A Magyar Szocialista Munkáspárt Szabolcs-Szatmár megyei szervezetének archívuma

XXXV. 75 A Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat Pártbizottságának iratanyaga

Statisztikai kiadványok, hivatalos közlönyök

KSH (Központi Statisztikai Hivatal)

1963: 1960. évi népszámlálás adatai 9. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye. Budapest.

1977: 1970. évi népszámlálás adatai 30. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A napi ingázók adatai. Budapest.

1981: Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1980. Központi Statisztikai Hivatal Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága, Nyíregyháza.

1983a: 1980. évi népszámlálás adatai 33. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai. Budapest.

1983b: 1980. évi népszámlálás adatai 35. A lakótelepek főbb adatai. Budapest.

1992: 1990. évi népszámlálás adatai 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Budapest.

1994: 1990. évi népszámlálás adatai. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. Budapest.

Munkaiügyi Közlöny 1967, 1979

Művelődésügyi Közlöny 1976

Tanácsok Közlönye 1983

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye

1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Napi- és hetilapok

Kelet-Magyarország 1965, 1968, 1969, 1970, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1984

MOM Fókusz 1973, 1976

Hivatkozott szakirodalom

Andorka Rudolf 2006: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.

Bartha Eszter 2009: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968–1989*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék – L'Harmattan, Budapest.

Belényi Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Dél-Alföldi évszázadok 7. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Berend T. Iván 1985: Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948–1950. In: Csató Tamás (szerk.): *Bevezetés a gazdaságtörténet irodalmába: Proszemináriumi szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 260–277.

Bóhm Antal 1982: Rurálszociológiai kérdőjelek. *Társadalomtudományi Közlemények* 12. évf., 1. sz. 127–137.

Bóhm Antal 1983: Helyzetkép az ingázókról. *Társadalmi Szemle* 38. évf., 12. sz. 38–46.

Czimbalmos Béla 1972: A terület- és településfejlesztés helyzete és feladatai megyénkben. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 7. évf., 2. sz. 1–14.

Enyedi György 1985: A magyar településhálózat átalakulása. *A falu* 1. évf., 1. sz. 15–22.

Enyedi György 1989: Településformáló folyamatok és településpolitika Magyarországon. *Valóság* 32. évf., 8. sz. 62–72.

Farkas Judit 2017: *Leválni a köldökszinórról. Ökofalvak Magyarországon*. PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest.

Feitl István 2011: Tanácsrendszer, tanácsigazgatás, településfejlesztés 1956 után. In: Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a 60 éves Gyarmati György tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest. 369–382.

Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés 1950–1975. *Századok* 146. évf., 1. sz. 47–78.

- Hajdú Zoltán 1989: Az első szocialista településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon. *Tér és Társadalom* 3. évf., 1. sz. 86–96.
<https://doi.org/10.17649/TET.3.1.117>
- Hajdú Zoltán 1993: A terület- és településfejlesztés a két világháború között. In: Kovács Katalin (szerk.): *Település, gazdaság, igazgatás a térben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 19–33.
- Hajdú Zoltán 2001: Teleki Pál tájelméleti munkássága. *Földrajzi Közlemények* 49. évf., 1–2. sz. 51–63.
- Havas Gábor – ifj. Schiffer Pál 1983: „A koncepciók születtek egymás után” II. *Kritika* 12. évf., 4. sz. 28–30.
- Horváth M. Tamás 2011: Mindig ígéret. Bibó István területiközigazgatás-politikai javaslatjai. *Tér és Társadalom* 25. évf., 4. sz. 175–183.
<https://doi.org/10.17649/TET.25.4.2016>
- Imre et al. 2015: Imre László – Magyar György – Szántó Tamás – Telek György (szerk.): *Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből (1876–2015)*. MOM Emlékalapítvány, Budapest.
- Juhász Pál 1988: A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. *Tér és Társadalom* 2. évf., 2. sz. 3–18. <https://doi.org/10.17649/TET.2.2.68>
- Kemény István 1974: A magyarországi cigány lakosság. *Valóság* 17. évf., 1. sz. 63–72.
- Kohut Tamás 2010: „Erkölcsi téren ma már a szállókon rend van”. Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall* 9. évf., 32. sz. 60–77.
- Konrád György – Szelényi Iván 1971: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* 14. évf., 12. sz. 19–35.
- Köszegfalvi György 1994: A településfejlődés új feltételei. *Tér és Társadalom*. 8. évf., 3–4. sz. 49–62. <https://doi.org/10.17649/TET.8.3-4.312>
- Köszegfalvi György 2009: Törekvések a magyarországi településrendszer tudatos fejlesztésére. *Területi Statisztika* 12. évf., 6. sz. 571–584.
- Majtényi György 2019: Gyűrűfű. Múlt, jelen és jövő idő. In: Uő: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma*. Libri, Budapest. 92–112.
- Pálné Kovács Ilona: Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás. *Tér és Társadalom* 25. évf., 3. sz. 173–179. <https://doi.org/10.17649/TET.25.3.2001>
- Perczel Károly 1966: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat*. Akadémiai, Budapest.
- Rechnitzer János 2004: A területi tervezés rövid története 1990-ig. In: Csizmady Adrienne – Husz Ildikó (szerk.): *Település- és városszociológia: szöveggyűjtemény*. Gondolat, Budapest. 209–221.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda 2011: *Területi politika*. Akadémiai, Budapest.
- Seregi István: A szakszervezeti könyvtárak a munkások művelődéséért. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 12. évf., 2. sz. 38–44.
- Szelényi Iván 1990: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai, Budapest.
- Tatai Zoltán: A magyar ipar területi struktúrájának átalakulása. *Közgazdasági Szemle* 23. évf., 2. sz. 172–191.

- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
- Valuch Tibor 2006: Magyar művelődés 1948 után. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest. 565–688.
- Virág Tünde 2008: Szegénység és gettósodás. *Ezredforduló* 10. évf., 3. sz. 17–19.